
Goffe Jensma

Kâld fjoer – It probleem fan bipolêr dichtsjen

Besprek en skôging nei oanlieding fan:
Skitterje en skûlje: jimladream, it libben fan
in bipolêre dichter fan Marian Hulshof en
Jacobus Q. Sminck.

14

DE BIPOLÊRE DICHTER

Foar dy't de Fryske literatuer op papier en dus wat fan in ôfstân folget wie Jacobus Q. Sminck (1954-2024) in fêste, stabile wearde. Lange jierren hat er – hy wie learaar Nederlânsk yn Eindhoven – aktyf west as Frysk dichter, as oersetter en ek as redakteur fan dit tydskrift. Yn 2013 krige er foar ien fan syn tsien poëzybondels de Gysbert: *Sondelfal*.

Wa't him dêrnjonken persoanlik kennen en libbensliif meimakke hat, wit dat achter dy fêstichheid disoarder skûle. Sminck wie as persoanlikheid ûngewoan, ûntregeljend en bûtenwenstich. Hy sjeesde dy foarby yn in read bestelweintsje as 'Jim LA dream. Maker / Makker. The Only Single Dutch Foundation. IV49 7QS Isle of Skye UK. jimladream@hotmail.com'. Of kaam dy oer it mad troch as in oanklaaide sjamme dy fan achter de pyllders yn in tsjustere tsjerke rimpjen foar de fuotten te hippen.

Dy't sljocht is op wylde dichterslibbens fol mei sokke fiten en oanslaggen, dy kin him no sêdzje mei de biografy *Skitterje en skûlje: jimladream, it libben fan in bipolêre dichter*. Achter de dichterlike boargerman mei syn leararebestean yn syn nijbouwente yn Eindhoven gie noch in oar libben skûl. Op it earste each wie it rûch en avontuerlik en hat it wat jierren sechtich-hippy-achtichs: 'Alles moet kunnen'. Sminck wie ferslingere oan hasj, bier en wodka, reizge graach en sloech omraak om mei de 'famkes' sa't er se sels

neamde. *Skitterje of skûlje* giet oer dat – yn twadde ynstânsje ek foar himsels no krekt net sa noflikke – libben en stiet grôtfol mei passaazjes oer de ûntregeling fan syn bestean: wylde relaasjes, fersmoarging, hoarding, junky-gedrach, rûzjes, plysjes, rjochters, manyske fazes dy't alhiel út de hân rûnen, soms op it each hast suver komyk, mar trochstrings mei as einbestimming in djippe depresje en in safolste opname yn in klinyk.

Dat libben wurdt gronologysk oardere yn sân skiften (bgl. 'Jong (1954-1977)', 'Heit Jacob (1997-2003)' ensfh.) en binnen dy dieltsjes wer yn in searje fan njoggenenfyftich koarte haadstikjes – sênes út Smink syn libben (bgl. 'Depresje' (2004), 'Tsjeppen Ingelske frou' (2005), 'Iepen doarren' (2006), ensfh.). It diel oer de perioade oant 2004 is folle koarter (45 siden) as dat oer de tweintich jier dêrnei (122 siden). Reden liket my alderearst dat de auteur (Marian Hulshof) yn dy snuorje diel begong út te meitsjen fan Smink syn libben mar mear noch dat Smink yn 2003 foar it earst diagnostisearre waard as 'bipolêr'. 'De gedichten fan Jacobus Quiryn Smink binne de kaai ta syn libben', seit de earste sin fan it 'Foarwurd' en dat is dan eksplisyt dat 'bipolêre' libben.

Aha, dus dát wie der oan 'e hân, sil de lêzer no tinke: dy dichter wie *bipolêr*! Noait witten! Mar helder no! Klear! It liket my justjes te fluch. De kombinaasje 'bipolêre dichter' yn de titel rôp by my fragen op oer wat it ferbân dan west hat tusken Smink syn bipolariteit en syn dichtsjen. Soe er net dichte ha as er net bipolêr west hie? Of hiene syn gedichten der dan faaks oars útsjoen? En ek noch: hat de lêzer dy kennis nedich om Smink syn gedichten priuwe te kinnen? Of is dy titel in wat knoffelige manier om it boek op syn geunstichst út te suteljen?

Om op sokke fragen antwurd jaan te kinnen en ek in oardiel oer it boek, earst in pear wurden oer hoe't *Skitterje en skûlje* ta stân kommen is. Dat is wat in apart, mar ek sympatyk en ynnimmend ferhaal. Dizze biografy hat nammentlik net ien, mar twa auteurs: Marian Hulshof én Jacobus Q. Smink, dus de bipolêre dichter sels. Marian ken Jacobus út harren studintetiid, sa'n fyftich jier lyn yn Grins. De twa hawwe doe in hoart in soart fan in relaasje hân. It hoe en het fan dat jeugdich leavjen wurdt fierder net bot op yngien, mar dúdlik is al dat doe in bân ûntstien is dy't in heal bestean letter út de ûnderstream fan harren libbens wer opwâlje koe. Dat wie yn 2009, doe't Marian har nei oanlieding fan in ferhaal yn *De Moanne* oer de bondel *Sondelfal* wer by Jacobus oantsjinne.

Noch wer tsien jier letter, nei't se geregeldwei wer kontakt hân hiene, besleat Marian dat se in boek oer Jacobus skriuwe woe. Se sloech oan it ynterviewen: fansels it meast Jacobus sels, mar ek dy syn leafdes, bern, famylje en kunde. Doe't se in ein op streek wie, yn 2023, frege Jacobus Marian om oan de biografy in blomlêzing fan syn gedichten ta te foegjen. Dy gedichten

steane achteryn it boek. Sûnder mis hat Jacobus derfoar soarge dat it ûntstean fan elk gedicht ek eksplisyt te plak brocht is yn de gronology fan syn eigen libbensferhaal. De flaptekst: 'Doel fan it libbensferhaal is om de boarne te beskriuwen dêr't de gedichten fan Jacobus út ûntstien binne'. Op dy syn stjerbêd yn 2024 lêst Marian it boek noch foar oan Jacobus en kriget se syn goedsizzen. Yn 2025 ferskynt dan de 'biografy oer Jacobus Q. Smink, waans libben oanskôglik makke wurdt mei in romme seleksje fan syn gedichten' (seit de flaptekst).

Mar is dit no in biografy of in autobiografy? Wa fan de twa skriuwers hat wát bydroegen? Wa mei de lêzer derop ôfrekkenje? Safolle is dúdlik dat Marian de úteinlike tekst fan it boek skreaun hat, mar dat likegoed Jacobus as mei-auteur fan de haadtekst op it titelblêd stiet. Je soene folhâlde wolle kinne dat it boek sa de sublimaasje is fan in âlde leafdesbân, mar ik hâld it der leaver by dat wy hjir te krijen hawwe mei in saneamde autorisearre biografy. Dat is ek yn de Fryske letterkunde in net ûnbekend sjenre; Geart de Vries hat bgl. in twatal fan sokke boeken skreaun, respektivelik oer Tiny Mulder en oer Douwe Tamminga (dy't er dêr beide wiidweidich foar ynterviewde).

Mar mei dit alles binne de fragen dy't my pleagen noch net oplost, want hoe sit dat dan mei dat wurdje 'bipolêr'? Wat betsjut it presys en wat is de ferbining tusken Jacobus syn bipolariteit en syn dichtsjen? Mei troch de titel (Smink wie in 'bipolêre dichter') leit der in hiel soad klam op Smink syn bipolariteit, syn syklike stimmungsskommelingen. Mar frjemd genôch wurdt no krekt dat begryp skraachoan útlein. It hie it ferhaal beslist mear djipgong jûn as de lêzer better ynljochte west hie oer hoe't bipolariteit in nijer wurd is foar 'manyske depresje' en hoe't it yn 1980 as in offisjele saneamde DSM-diagnoaze fêststeld waard en om 2000 hinne algemien húsriem.

Nettsjinsteande dy diagnoaze is it wittenskiplik sjoen noch altyd gjin útiten saak wat oft no krekt de wikselwurking is tusken genetyske, sosjale en mentale komponinten fan sokke – ek nochris sterkere en myldere – foarmen fan stimmingsferoaringen. Likemin, om it wat konkreter te meitsjen, is dúdlik hoe't de oarsaaklike relaasje tusken de fysike en de geastlike kanten krekt lein wurde moat. Wat is bygelyks de wikselwurking tusken ferslaving oan alkohol en drugs of it weifallen fan fêste struktuer troch it ferlies fan wurk oan de iene en bipolêre stimmingssteuringen oan de oare kant? Dat alles wie fan tapassing op Smink syn libben en hie om my yn de tekst mear eksplisyt befrege wurde meien. It hie de trie wêze kinnen om al dy njoggenenfyftich sênes út Smink syn libben strakker mei oaninoar te riuwen. Yn it ferhaal sa't it der no leit wurdt bipolariteit beskreaun as in sykte dy't Smink oerkommen is en dy't syn bûtenwenstige hâlden en dragen ferklearret as in wêzensfrjemd ûnderdiel fan wa't er eigentlik wie, as yn ynkringer in syn wiere libben. 'It is

Beide zijn waar: In zijn geeliken toont Jacobus zijn ziel. In het dagelijks leven moet men veel meer moeite doen om de ziel te ontwaren. In werke was Jacobus een genereere man met aandacht voor zijn medemens, maar dere kwaliteiten werden overstend door de ruis van zijn sloornis.

dreech om de siel fan Jacobus te ûntdekken, omdat dy beskade wurdt troch syn steuring, hjit it yn it boek (s. 62). Ik fyn dat foar in dichtersbiografy eins wol wat in teloarstellende fêststelling. Want sit dy siel net ek yn it gedicht?

BIPOLÊR DICHTSJEN

It oardiel oer *Skitterje en Skûlje* hoecht mei dit alles trouwens net negatyf út te fallen. It boek biedt in mei leafde skreaun, goed útsocht ferhaal oer it tragyske libben fan in, ek nei myn betinken, belangryk Frysk dichter. It is mei faasje skreaun en op in manier dy't de lêzer fêsthâldt en dy't hieltyd ek fragen opropt. Myn beswier – myn fraach – sit him yn de rol dy't Smink syn dichtsjen yn it boek spilet. Troch dy syn bipolariteit as in sykte te sjen, as in ding bûten himsels, kriget de poëzy net har gerak. It boek leit wol hieltyd út wêr't de gedichten oer geane troch se yn Smink syn libben krekt te plak te bringen, mar eins wurde it dêrmei in soarte fan gelegenheidsgedichten. De ynterpretaasje en de analyze fan Smink syn poëzy komt net oan bar. Sa docht Hulshof Smink en docht Smink himsels tekoart. Troch dy syn bipolariteit te sjen as ûnderdiel (en net as oanlieding) fan syn dichtsjen hiene djippere lagen oanboarre wurde kinnen.

Kay Redfield Jamison is in Amerikaanske heechlearaar psychiatry dy't in ynfloedryk boek skreaun hat oer de relaasje tusken kreativiteit en bipolariteit: *Touched with Fire. Manic Depressive Illness and the Artistic Temperament* (1993). Al sûnt de klassike âldheid murken gelearden en skriuwers in ferbân tusken alderhande foarmen fan geastlike ûntregeling en kreativiteit. Op grûn fan wiidweidich statistysk en (retro-)biografysk wittenskiplik ûndersyk stelt Jamison no fêst dat manyske depresjes (itselde dus as bipolariteit) yndied folle faker as dat ferwachte wurde mei, foarkomme ûnder minsken yn de keunsten: auteurs, byldzjende keunstners, musisy. Benammen dichters binne lijers. Dêr moat dan al by sein wurde dat de measte kreative minsken gjin lêst ha fan bipolariteit en dat de measte lijers gjin kreativelingen binne. Mar it is net dreech om in lange list fan bipolêre/manysk-depressive en wrâldferneamde skriuwers en oare keunstners op te stellen, fan Edgar Allen Poe oant Virginia Wolf en fan William Blake oant – de troch Jacobus Smink bot bewûndere – Amy Winehouse en Jim Morrison.

Hoe't bipolariteit ynfloed hat op it artistike proses/produkt ferskilt fan persoan ta persoan. Jamison fergeliket bygelyks de modernistyske Amerikaanske dichters Robert Lowell en John Berryman. Dêr't Berryman syn poëzy mei al syn degresjes, betizing, assosjaasjes en subjekt-ynstabiliteit letterlik de foarm kriget fan dy syn manyen en depresjes, besiket syn tiidgenoat Lowell yn syn dichtwurk syn fersteurde geastestastân skôgjend oer te eidzjen.

Table 12-8. Artistic Expression during Mania and Depression

Feature	Mania	Depression
Color	Vivid, hot, sharply contrasting (Zimmerman and Garfinckle, 1942); wild (Reitman, 1950); highly colored, without the time to use a variety of colors (Dax, 1953); vivid (Plokker, 1965); bright, warm, optimistic (Enâchescu, 1971); color did not differentiate manic patients as a diagnostic group (Wadeson and Carpenter, 1976).	Somber (Reitman, 1950); somber, usually black with upper portion darkest (Dax, 1953); dark colors, upper portion of picture generally darker than lower, lightening of palette as depression begins to clear (Plokker, 1965); dark, dirty, cold, somber (Enâchescu, 1971); bipolar more colorful than unipolar (Wadeson and Carpenter, 1976).
Content	Sexual, setting sun, orifices (Zimmerman and Garfinckle, 1942); often obscene (Dax, 1953); flowers, landscapes, sunrises, fires, waterfalls, animals, people, dance scenes (Enâchescu, 1971).	Poverty of ideas (Reitman, 1950); immobile figures with sunken heads, signs of death, starless nights rather than days, trees broken off, no flowers (Dax, hypochondriasis), torture, suicide (Plokker, 1965); mourning scenes, physical or moral disaster, abandonment, physical decompensation (Enâchescu, 1971).
Affect	Positive, assured (Zimmerman and Garfinckle, 1942); excitement (Reitman, 1950); careless (Dax, 1953); euphoric (Enâchescu, 1971).	Useless, depressive, cold, gloomy (Enâchescu, 1971).
Form and activity	Extreme agitation, productive, fluid composition, swirl-like forms (Zimmerman and Garfinckle, 1942); restless, disordered, incoherent lines (Reitman, 1950); rapidly produced, lacking in restraint (Dax, 1953); deterioration in composition (Plokker, 1965); rapid and expansive, far more productive than in depressed phase; lines are rash, thick, and crossed (Enâchescu, 1971).	Bareness and lack of detail (Dax, 1953); rarely engaged in artistic activity (Plokker, 1965); less creative activity (Enâchescu, 1971).

Nettsjinstearde de heech oansleine kwaliteit fan dizze beide dichters jildt yn it algemien trouwens dat bipolariteit net perfoarst kwalitatyf heechsteande poëzy opsmyt, mar wol ien dy't kwa tematyk, taal, toan en opbou bepaalde oerienkomsten hat. Om 'e romte giet it hjir te fier om dêr al te djip yn te dûken. It kin nei myn betinken ek wol folstean mei in tabel dy't ik út it wurk fan Jamison oernommen haw. Dêr stiet yn hoe't sy op grûn fan alderhande ûndersyk ta in oantal kenmerken komt dy't yn ferbân brocht wurde kinne mei oan de iene kant de manyske en oan de oare de depressive faze fan de sykte. Many liedt ta in hiel oare type fan poëzy skriuwen as depresje, mar it wichtichste kenmerk fan it bipolêre dichtsjen is dat beide kanten yn it wurk oanwêzich binne: de assosjative, libbene, oerémise, fysike, aktive, opteine ensafuorthinne kant en de sombere, statyske, doelleaze, depressive, tsjustere ensafuorthinne kant. Om koart te gean: de kant fan it 'fjoer' tsjinoer de kant fan de 'kjeld'.

BIPOLÊR FRYSK DICHTSJEN

Jamison har manier fan sjen is goed fan tapassing op Sminck syn libben en dichtsjen mar ek op dat fan oare Fryske dichters en skriuwers. Krekt de psychobiografy, de kombinaasje fan in biografyske oanpak en in literêre analyse fan it wurk fan skriuwers makket dat sichtber.

Dy manier fan sjen hat yn de tweintichste iuw te uzes gjin wizânsje west. De Fryske letterkundigen fan nei Douwe Kalma keazen – yn de wurden fan de literatuerkritikus J.J. Oversteegen – foar de 'Vorm' en net foar de 'Vent', dat wol sizze it keunstwurk moast los fan de dichter besjoen wurde.

19

Ik nim de lêzer mei nei de 19de iuw om te sjen oft wy krekt as Jamison mei har 'psychobiografyske' bril foar de Ingelske en Amerikaanske literatuer die, dêr wat foar de lins krije wat ús bekend foarkomt.

In útsûndering op dy niisneamde Fryske literêre praktyk fan foarm boppe fint wie it proefskrift út 1946 fan Gerrit Dykstra oer Dr. Eeltsje Halbertsma (1797-1858). De tiidgenoaten en de lettere skriuwers oer dy syn libben hiene (omreden fan de ear fan Fryslân en it Frysk?) de tsjustere kanten fan Eeltsje syn libbensrin yn de jamkste fâlde slein, mar Dykstra doarst yn libben te sketsen fol mei oerémise drankriten en goare yntermezzo's. Bytiden joech 'dokterom' – in wiere dipsomaan – him mei lichem en siel oer oan de drank en sette er it stjoer oer himsels folslein yn de frij. Oan 'e ein fan syn libben diagnostisearre hy himsels ditoangeande op syn 19de-iuwsk: 'Ik ben nog altijd hetzelfde onrustige wezen, beurtelings geteisterd door de uitbundigste vrolijkheid en de zwartste zwaarmoedigheid'. It is it bekende hin-en-wer fan de many en de depresje.

Syn broer Joast Halbertsma (beide wiene se, tegearre mei broer nr. 3

Tjalling, lid fan de ferneamde firma 'Bruorren Halbertsma') joech hjirfoar in genealogyske (genetyske) ferklearring: it siet yn de famylje...

'.. inzonderheid bij de Halbertsma's, in wier familie steeds de spleen, de echte Engelsche spleen geheerscht heeft. Wie er van ons aan toegeeft wordt 't kind der rekening. Die onder ons spleen hebben, zijn in een vrolijken luim zo hoog als de bergen en in neerslachtige buien dieper gezonken dan de zwarte afgrond. De chimères der hypochondrie hebben de edelste krachten in ons geslacht verlamd en vernietigd. Door de chimères met kalme verwachting altijd heen te gaan als mannen betaamt, is ons redmiddel. Paulus zegt in één zijner brieven: *Ik heb een duivel in mij, die mij met vuisten slaat*; zonder dat enig uitlegger heeft kunnen zeggen, wie die duivel was. Ik houd het voor aanvallen van spleen, die geheel ons ziel met ijdele angst vervult en ons de toekomst als de ondoordringbare duisternis eener stikdonkere nacht voorspiegelt.'

Fjouwer fan Joast syn fiif soannen stoaren earder as hy en seker twa dêrfan – Petrus en Hidde – hearden ta de 20 persint fan de lijers oan manyske depresjes dy't neffens Jamison yn dy noch medisynleaze dagen harsels tekoart diene.

20

Sa'n selde ûntregele bestean (as ek dat fan Jacobus Sminck) mei stimmingswiksels, drank, balstjurrich gedrach en/of faak ek earmoed komt men, al dan net tusken de rigels troch, yn de Fryske letterkunde folle faker tsjin. Ik jou wat nammen. De dûmny François HaverSchmidt – 'ik stik als ik maar even afdaal in mijn eigen ik' – skreau mooglik yn in (hypo)manyske faze it *Oera Linda-boek* (fierwei it meast oersetste boek út de Fryske literatuer!). De ferver/skriuwer Auke Boonëmmer kombinearre skriuwdrang, wurk, jildkrapte en dranksucht mei paranoia. De ûnderwizer/skriuwer Sake Feitsma swarde by it Leger des Heils de drank ôf en bekearde him ta God, mar rekke letter sa folslein yn de ûnderwâl en yn de nederklits dat er himsels tegearre mei syn frou tekoart die. Syn kollega-ûnderwizer/skriuwer Teatse Holtrop, skriuwer fan ien de moaiste Fryske ferhalen oait, 'De wylde boerinne', late in iensum, ûnmaatskiplik en troch dranksucht teistere libben, ensfh. Wy witte te min fan harren libbens om echt sinfolle útspraken dwaan te kinnen, mar genôch om fermoedens te hawwen oer harren geastestastân. Yn it algemien jildt: lêzing fan literêr wurk kin fansels noait grûn wêze om ta in medyske diagnoaze te kommen, mar de biografy kin – oarsom – wol helpe by de ynterpretaasje en de wurdearring fan it wurk.

Ik wol ien foarbyld wat fierder útwurkje. Sûnder mis de *primus inter pares* ûnder dizze Fryske poëtes *maudits* wie Knjillis Salverda, de ier-19de-iuske dichter

dy't yn de alderheislikst tinkbere omstannichheden libbe mei in folle jonger frommiske – 'jong fleis moat ik ha' – en wat der noch libbe fan syn fjirtjin bern. Uteinlik kaam er, driuwend yn syn eigen ekskreminten, op in grouwêlich jammerdearlike wize oan syn ein. 'Foei, wat in stank', sei it jonge wyfke, wylst de skerpe diggels fan de brutsene pot it fleis fan it ôfstjerrende dichters-achterste iepensniene. 'Stoarn as in hûn,' mient Joast Halbertsma oer him.

Oer alle niisneamde skriuwers geane – presys as oer Jacobus Smink en oer Salverda – rûge en avontuerlike ferhalen oer 'skandalige' eksploaten, mar se hawwe noch in oerienkomst: stik foar stik wurde se de kanon yn priizge om wat se skreaunen. Kreatyf en fan heech nivo wurde se neamd. En dat liedt ta de fraach oft der tusken dy beide – tusken in rûch libben en ferfine wurk – ek yn Fryslân in ferbân is en benammen hoe't dat ferbân yn dy tiid dan ferwurde waard en betsjutting krige.

Foar in antwurd binne wy by dyselde Joast Halbertsma en dy syn libbens-beskriuwing fan Salverda (út 1836) oan it goede adres. De einkonklúzje fan dit noch altyd lêsbere libbensferhaal fettet it moai gear:

'Sa haw ik jimme in man [Salverda] beskreaun dêr't ferskate utersten him yn ferienigen. In man, heal fan adellike, heal fan eigenierde ôfkomst, neaken as in sweal, poatteriger as in bidder, en stoarn as in hûn. De grutste sloffens en smoargens yn it útwindige, de tsjeppe eptichheid yn syn rym-wurk. In geast dy't de almacht omfiemet, en dy't skrillet foar de teltsjes fan kreamheinsters. De soan fan earmoede en ferachting by syn libben nei syn dea ferivige troch syn dichtwurk. Sa, myn freonen, is der harmony yn de skepping; de útspoarichheid yn it iene moat de útspoarichheid yn it oare meibringe. Gjin flecht fan ferbylding is mûlk sûnder wyldens en gystens yn de dieden. Ungelokkich hy dan dy't in sjeny ûnder syn folk hat, en tank oan dy God dy't gelok fan allen foar eagen hie, dat se sa tin struid binne.'

21

Sa'n passazje kin men lêze as in útbylding fan itselde as dêr't dit essay oant no ta oer gie. De minsken fan doe brûkten oare termen as wy tsjinwurdich en de sykte waard oars oanpakt, mar dy harren hieltyd wer oppenearjende heftige skommelingen tusken wat wy no 'many' en 'depresje' neame, wiene deselde en waarden ek opmurken. Jamison lit sjen dat Halbertsma syn manier fan sjen ek yn de troch har bestudearre ynternasjonale kontekst húsriem wie. Halbertsma sjocht Salverda as in saneamd 'suffering genius' – je moatte lije om wat geniaals skeppe te kinnen – en Jamison merkt datselde op bygelyks by Lord Byron, Hölderlin of Vincent van Gogh.

Ik sis it noch mar ris: op grûn fan it wurk fan dizze dichters kin fansels net in medyske diagnoaze steld wurde en dêrby, de poëzy fan dizze lijende dichters foldie oan doe jildende literêre opfettingen en net oan de hjoeddeistige,

mar dochs kin men harren wurk goed yn ferbân bringe mei har persoanlik libben. En dat wol ik oan de ein fan dit essay dan ek koart oantsjutte.

Ik begjin mei Knjillis Salverda. Dy syn gedichten binne – foar safier't se überhaupt ûnderwerp fan yngeande lêzing west ha – meast ynterpretearre as godstsjinstich en priizge as Frysktalige poëzy. Ik tink dat se krekt dêrom tsjintwurdich amper mear achtenearre wurde; it lernijfrysk is foar de measte minsken ûnlêsber wurden en godstsjinst stiet foar ús net mear yn it sintrum. Dêrnjonken binne se lykwols ek hiel goed te lêzen as de ôfspegeling fan dat-selde heukerige persoanlik bestean dat Salverda yn Wûns as skoalmaster yn syn Jan Foepkes-húshâlding late. En dan krije se nije wearde as útsûnderlike, sprekken gedichten. Benammen twa fan syn gedichten kin men sa hiel goed lêze as in utering fan de twa poalen yn syn belibjen fan it eigen bestean.

Yn it gedicht 'De fromme' set Salverda alderearst yn in soarte fan almachtsfantasy in ideaalbyld del fan de fromme mins (de man dy't er sels miskien wêze woe, tocht dat er wêze moast). It is in selsportret yn negatyf. De fromme is wól it lijen de baas en identifisearret himsels mei de God dy't ûnoantaastber as in berch boppe de wrâld ferheven is. Syn frommens befrijt him dan fan '... de see mei iepen kiel / Set grousum op him ta, in [=en] bûtst him mei har weagen' en fan 'De gliere [=skelle] bliksem fljocht, en pylket him nei de krún'. Mar dy driging is 'Om 'e nocht', want 'De fromme stiet'. As in berch! As God!

Tsjinoer dit gedicht mei syn almachtsgefoel en ideaalbyld fan de frommens, stiet dan it hiel bysûndere, want suver nihilistyske 'It Minscke libben'. It is de utering fan hoe't Salverda syn eigen werklike, deistige bestean belibbe hat. Yn de fiif kûpletten fan acht rigels fol mei hiel orizjinele en rike byldtaal is God krekt opfallend ôfwêzich. As bestiet er net. Salverda set it bestean fan de mins – fan himsels?! – del yn in hurde wrâld sûnder mooglikheid ta rêding. It bestean is oant de dei dat de dea syn fleis op de rûchskerne keilt en syn bloed opslabberet in trip – 'as yn 'e sûs' – troch in lânskip fol toarnen, stikels, nettels en skerpe stiennen, dêr't de fijân him yn 'e fûke hat en mei syn hert keatst oant er op it lêst as in stjer fersjit en der neat fan him oerbliuwt en sels syn grêf weiwurdt. Men kin soks fansels religieus lêze as in grouwélige boetepreek en it as sadanich ferfeeld oan 'e kant skowe, mar krekt troch it persoanlik lêze te doaren, kriget dit gedicht in prachtige nije glâns en wurdt it in hiel bysûnder, want roetswart-romantysk Frysk gedicht dat der ek ynternasjonaal útkipet.

De beide gedichten foarmje in diptyk, in selsportret as twalûk. Yn de termen fan dit essay stiet 'De Fromme' mei syn ivichheidsgefoel, fêst leauwe, syn enerzjy en ferheven byldtaal foar wat yn de teory de manyske of (myldere) hypomanyske faze fan de bipolariteit neamd wurdt. 'It Minsckelibben' dêrfoaroer azemet it pessimistyske út fan de ûnûntkombere sinleazens fan it bestean en fan de mins as syn eigen fijân: 'Wy prikke, wy dogge dat sels, ús de

eagen blyn'. It is in klassike foarm fan depressive selsbeskuldiging.

It is bysûnder dat Joast Halbertsma – mar faaks wie it bleate werkenning – dat dûbele ek seach. Salverda wie foar him 'In geast dy't de almacht omfiemet, en dy't skrillet foar de teltsjes fan kreamheinsters.' De kompasje en de bewûndering dy't út dy syn einoardiel sprekke, hearre him wat my oangiet ek út te strekken oer Halbertsma sels. En foar itselde fansels ek oer Jacobus Q. Smink.

Yn 1990 treft Jacobus Smink by de buertsupermerk yn Eindhoven Gloria. De flam baarnt der fuort yn. It is fjoer. Se krije in relaasje en nei oanlieding dêr-fan skriuwt er in oantal gedichten dy't opnommen binne yn *Skitterje of skûlje*. Krekt as de twa gedichten fan Salverda kin men ek 'Nokturnen fan begearen' en 'K fan wylden' sjen as in bipolêr diptyk. It earste is in beweechlik, liiflik, enerzjyk, assosjatyf, eroatysk gedicht, skreaun út in dúdlike 'ik'-posysje wei. Yn de termen fan de teory oer bipolariteit heart dit gedicht thús yn in (hypo) manyske faze sa't Jamison dat yn har skema hjirboppe yndielt. Der is – noch – kontrôle, it gedicht is – noch – goed te begripen en Smink siet dus – noch – yn de kreative sône, sa't Jamison dat neamt. Opfallend wurdt dan hoe't dy kreativiteit yn it twadde gedicht in oar karakter kriget. It gedicht rekket yn de foarm strak ôfsletten (troch dy – foar my ûnbegryplike – letter 'K'), it is repetityf, yntins mar ek agressyf en it klinkt as in soartemint fan beswarring. It is net skreaun út in 'ik', mar út in ynstabile 'wy'-posysje wei. De bipolariteit wurdt sichtber en fielber in it moaie byld fan soldearlaskjen mei kâld fjoer. Dy tsjinstelling 'kâld fjoer' is de belicheming fan wat it libben foar Jacobus wie: it wie kâld fjoer, it wie skitterje en skûlje.

23

TA BESLÚT

Doe't ik dit allegear sa wat op in rykje set hie, bekreop mysels in dûbel gefoel. Mei it wurd 'bipolêr' wurdt de sykte fan Smink as persoan oantsjut en dêr wie foar him gjin ûntkommen oan, mar fangefolgen driget Jacobus syn poëzy mei medikalisearre te wurden en dêrmei neutralisearre. Dat is net nedich en net winsklik. Dy poëzy is krekt de siel fan Jacobus Q. Smink. *Skitterje en skûlje* is dêrtroch hjir en dêr in wat bryk en knoffelich, mar krekt dêrom ek wol wer in autentyk, ynteger en weardefol boek. It soe yn gjin inkelde samling oer Fryske literatuer eins misse meie. Persoanlik sette it my bot oan it tinken en joech it my oanlieding om hjir ek de figuer fan Salverda nochris rjocht te dwaan. Ik hie ek wat goed te meitsjen, want ik hie de man yn myn *Rode tasje van Salverda* te maklik ôfdien as 'stjonkende dichter' en dêrmei tekoart dien. Jan Cornelis Pieter Salverda wie in fenomenaal grut dichter! Foar dat ynsjoch, tankjewol Jacobus! En ik bin ek bliid dat ik jimme beide nochris mei inoar yn kontakt bringe mocht.

It Minscke Libben

Ho tin struyt lock her seyn oer 't minscke hinne;
Trog doarnen rint sijn libbens-wey;
Him ljeacht opp' wey meer blicksme az sinne,
Hy komt naet jamck yen roos byney.
De widze bloeyt naet sonder hiete trienen,
In 't berncke leert mey fällen gean,
O, 't moat ijnn' loag', op ijz, in scherpe stienen,
In twiscke twierre-fleag in klippen stean!

Me droag't in leauwt dat lock oon hoape iz buwne,
In sijk't wils tier ijnn' nettel schuwll';
Me fljuecht trogg' stijckels ney de suwne,
In ijt, nae saed, fen 't glanz'ge fuwl.
Me boart mey' dead, in ljeapt him neye muwlle.
Dit freaslijk spil hiet, will' fenn' wrâd!
Me kruck't mey heal formoagge stijpp' to poele: -
Yen knuwk! - wey iz de siel, in 't lijck to mād'.

De wollust hipp't, az koal fen pest in pleagen,
Uwz tjîn, in wy deugdsfreugd foarby!
Ho red sluwpt wea uwz blierste deagen,
Stil, teantjend, ney, - in freugd wirt fy.
De eangstme inne druwk nimm' 't muwlckjen fenne spijzen,
Jae struye er alsem oer foar swiet;
De lippe laeck't, de muwlle gjealp't freugds wijzen,
Dear 't hert, mey will', ijn kett'nen giet.

Wy beddje op doarnen uwz in nettelstruwcken,
In scheuckje rest in wille wey.
Het uwz de fy'ne naet ijnn' fuwcke?
Hy fet uwz hert, in keatz't er mey!
Uwz greatste nead in pijnn' komme uwt eyn hânnen,
Wy proppje 't hert fol tzaef in wijn;
In set nin freamde uwz ljeacht ijn nacht in bânnen,
Wy prijckje, wy uwz selme, de eagen blijn!

So tommelje we az ijnne suwz' trog 't libben,
 Ijn wrâds wil rijck; dogge earm ijn 't goed',
 To 't uwz de dead fielt ney de ribben,
 Uwz flesck ruwgschem't, in slaeb't uwz bloed; –
 Wey fljuecht uwz preal, az 't Ijeacht fen 't stier-forsjietten;
 't Gordijn roll't aef, de gruwnt ontwijckt,
 Uwz graefheap sinck't, wirt wey, in wy forjietten,
 Az 't goud naet stient, nin huwcheltong *t oerstrijckt!

De Fromme

Az trilt in schodt de wrâd, az God mey fjoer her klearret
 De fromme trillet noait; hy wit dit dogt sijn Heyt.
 Hy leauwt in fielt in seyt, 'oanbidlijk iz Goads wey', 't
 Mey gean mey my so't wol: Hy seynt az Hy fordearret'

Hy stiet – so stiet yen berg, – de foet ijn onwaersfleagen,
 De holle oer 't wolcken-swierck, ijnn' bliere sinnestriel.
 So stiet yen rots ijnn' see – de see mey yepen kiel
 Set gruwssom op him to, in boetst him mey her weagen;

De gliere blicksme fljuecht, in pijlt him ney de kruwne,
 Omm' nocht! 't Stoit alles aef fen berg in rots ijn 't Naet!
 De fromme stiet! – Hy fielt him ijvig az sijn Haed,
 Wijlst wrâd mey berg in rots ijn 't Naet wer gean to gruwne.

25

Nokturnen fan it begearen

Liiflik begearen, mei skokkend bil en ûnderliif
 Fan wiete stjitten, jin opskroeft mar net bynt
 O, kom by, kom by en bûch dyn rêch, dyn streep
 Rint loslippich oer fan wielde, wat men fynt

Wat men fynt, fûn men alearen en letter wer
 Want wat gelyk is, dat is ferskillend en oars
 O, byt dan, byt dan en sûgje it murch út de
 Bonke fan dyn minner, snuuf in gat yn 'e noas

In skot yn 'e roas, in skat yn 'e kûle lein
Fan it hâlden fan, mar net mear lije meie om
O, gjin fraach, gjin fraach mei dy no tusken
De tosken snije, nee kom gewoan, sis dy, kom

K fan Wylden

Wyld en rûch no slaan wy mei elkoar om
En om, bêdzje it sêfte dan yn ús del
En de fûnken spatte fan ús fel
Rane en drinke sâlte slokken
Oant bitter rint om 't kin
Binne iepen en sletten
Wy binne frjemd
Wy binne sa
Wyld
Wy
Wyld
Wy binne sa
Wy binne frjemd
Binne iepen en sletten
Us sinnen setten op soldeartin
Rane, mar baarne de âlde flokken
En dat laskjen dat makket ús sa kel
Want it kâld fjoer, dat is in fraksje, tel
Hyt, it wyldst aanst slaan wy yn op elkoar

26

Marian Hulshof en Jacobus Q. Smink, *Skitterje en skûlje: jimladream, it libben fan in bipolêre dichter*

Elikser, Ljouwert, 2025

ISBN: 978946357334

Tal siden: 271

Ferkeappriis: Euro € 27,50

BIBLIOGRAFY

Goodwin, Frederick K., Kay R. Jamison en S. Nassir Ghaemi, *Manic-depressive illness: bipolar disorders and recurrent depression* (2nd ed; New York, N.Y: Oxford University Press 2007).

Jamison, Kay R., *Touched with Fire: Manic-Depressive Illness and the Artistic Temperament* (2nd ed; New York: Free Press 1996).

Salverda, J.C.P., *It samle dichtwurk fan J.C.P. Salverda*. J. Knol ed. (Ljouwert: Fryske Akademy 1977).